

Иван Клајн
БУШЕЊЕ ЈЕЗИКА

Л И Н Г В И С Т И Ч К Е Е Д И Ц И Ј Е

Едиција ПОПУЛАРНА ЛИНГВИСТИКА

Књига 7

Уредник

Зоран Колунџија

© ИК *Прометей*, Нови Сад, 2012.

Књига 1 Милан Шипка ПРИЧЕ О РЕЧИМА

Књига 2 Мила Шипка ЗАНИМЉИВА ГРАМАТИКА

Књига 3 Милан Шипка ЗАШТО СЕ КАЖЕ

Књига 4 Иван Клајн ИСПЕЦИ ПА РЕЦИ

Књига 5 Загорка Вавић Грос ПРЕЗИМЕНА СУ ЧУВАРИ
НАШЕГ ЈЕЗИКА

Књига 6 Иван Клајн, Милан Шипка ИМЕ МОЈЕ И ТВОЈЕ

Књига 7 Иван Клајн БУШЕЊЕ ЈЕЗИКА

Иван Клајн

БУШЕЊЕ ЈЕЗИКА

ПРОМЕТЕЈ

Нови Сад

У овој књизи сакупљено је осамдесетак чланака објављених у НИН-овој рубрици „Језик“ у раздобљу од 2006. до 2011. године. Подељени су на пет делова према тематици. У првом („Говорите ли бе-ка-ес?“) описане су занимљивости и парадокси везани за хрватски и друге „језике“ настале распадањем онога што смо некада називали српскохрватским. У другом и трећем („Шта се сеје, а шта сади“ и „Веслао сам чамац“) обрађују се незаобилазне теме сваке језичке рубрике: избор речи, тачно значење, прихватљивост и (не)правилност облика речи и појединих граматичких конструкција. У четвртом делу („Таргетирани имиџинг“) груписани су написи о данас толико актуелном питању англицизама у српском. Неколико чланака о сродним темама као што су „родна равноправност“ у језику, лоши преводи, однос телевизије и радија према гледаоцима односно слушаоцима, или недовољна разумљивост натписа и упутстава на производима за широку потрошњу, сакупљени су у завршном делу књиге.

И. К.

ГОВОРИТЕ ЛИ БЕ-КА-ЕС?

ЧАКАЛШТОКАВСКИ РИТМОДАЛНИК

Није први пут, а нажалост, вероватно ни последњи да ми из Хрватске стиже анонимно писмо. Очигледно тамо има људи који не желе да се зна да читају НИН и да се дописују са Србијом. Овог пута, у коверту без назнаке пошиљаоца нашла се фотокопија из загребачких „Лијечничких новина“ од 15. марта, са уводним огледом за књигу *Силомаџолошко називље*. Оглед носи наслов „Осјећај за ријеч“, а писао га је др Драго Штамбук. „Википедија“ за њега каже да је у Загребу специјализовао интерну медицину, гастроентерологију и хепатологију, да је од 1983. живео у Лондону, а потом је био амбасадор Хрватске у Великој Британији, Индији, Египту, Јапану и још пет-шест земаља.

Већ на почетку текста он наглашава да је још 1991. у свом родном месту, Селцима на Брачу, основао „пјесничку манифестацију Croatia rediviva која се језично – његујући хрватску лингвистичку разноликост (*ча, кај, шиио*) – имала опирати наметању сусједнога нам српскога језика“. Намера му је била, каже, „чакавским и кајкавским... богатити стандардни хрватски језик који је штокавски“. Тако би за разлику од српског, који је само штокавски, хрватски постао „службена мјешавина дијалеката“, која „једнако уважава све три хрватске лингвистичке дионице у којима *ча* и *кај* и *шиио* једнако мило и топло звоне“.

Бранити се треба, међутим, не само од погубног српског утицаја него и од „глобализације и англизације хрватскога језика“, посебно у медицинској терминологији. У том циљу, каже доктор, „могуће је створити изразе који прецизно и точно у хрватскоме описују проблем... ускрисују ријечи архетипских

призива, те формирају нови струковни језик, као некада Богослав Шулек и други креатори хрватскога називља“. Кад је расписан конкурс за замену хируршког англицизма *сџенић*, доктор Штамбук је смислио хрватски назив *јроширница* или *жилни јошјорањ* и добио прву награду. *Пејсмејкер* је на хрватски превео као *ришмодајник*, а за *сиду* или *ејдс* створио је назив *којница*, приметивши да „болесници губе тјелесну тежину и копне, попут снијега“. Он каже да је скраћеница AIDS незгодна за изговор и за промену по падежима (што је тачно), док је њен француски еквивалент SIDA „код нас депласиран јер исто бје и хрватско женско име; наиме, тако се звала пјесникиња Сида (Сидонија) Кошутић“.

За неупућене, напомнимо да је Богослав Шулек био хрватски лексикограф (пореком Словак) и да је у последњим деценијама 19. века увео у употребу доста нових речи које данас користе не само Хрвати него и Срби. Знао је, међутим, и да претерује, па тако нису прихваћене његове кованице као „мјерак“ уместо *мешар*, „мјерић“ уместо *ценшмешар*, „мјеретина“ уместо *киломешар*, „сладор“ уместо турцизма *шећер* и друге. Др Штамбук заступа сличне ставове као Шулек, чак и пише језиком деветнаестог века. У то време још је било нормално да се за астму каже „сипња“ или „задуха“, за туберкулозу „сушица“, за дизентерију „срдобоља“ и слично. Данас је медицина глобализована (што је сигурно боље него да је провинцијална), па би „копница“, уместо интернационално прихваћених скраћеница које тачно описују природу болести, деловало неозбиљно. Англицизам „ејдс“ није нам неопходан, али „сида“ се лако изговара и мења се као именица женског рода. Покојна песникиња Сидонија, као ни некадашње српске Персиде које су из милоште називали Сида (носи ли још ко данас то име?), сигурно се неће увредити због тога.

ПРОДАВАТЕЉИ И КУПИТЕЉИ

Јесте ли знали да се не каже *наїлашаваїи* него *наїлаши-
ваїи*, и да није *доїуњаваїи* него *доїуњиваїи*? Јесте ли знали
да се не сме рећи *добром їријашељу* и *на нашем мору*, него
само *доброму їријашељу* и *на нашем мору*? Ако кажете *њено*
лице, *їознајем њеїової оца*, *они су у мом сїану а ја у њиховом*,
јесте ли свесни да грешите и да је требало рећи *њезино лице*,
їознајем њеїова оца, *они су у мојему сїану а ја у њихову*? Зна-
те ли да не смете рећи *їолики їруд*, *ред вожње*, *разїовор са*
чеїири младића, *їиїшам се да ли сам добро чуо*, него само *їо-*
лик їруд, *возни ред*, *разїовор с чеїирима младићима*, *їиїшам*
се јесам ли добро чуо?

Добро сте чули. Управо такви савети и опомене дају се у
књизи под насловом „Нормативност и вишефункционалност
у хрватскоме стандардном језику“, објављеној у Загребу, чије
су ауторке Анђела Франчић, Лана Худечек и Милица Миха-
љевић. Хрвати иначе кажу *наїлашаваїи*, *добром їријашељу*,
їолики їруд и тако даље, све као и ми – али књига тврди да
греше. Књигу нисам имао у рукама (и не жалим много због
тога), али је њен садржај исцрпно описан у приказу који је у
загребачком часопису „Књижевна република“ објавила Сње-
жана Кордић.

Професорка Кордић већ годинама предаје славистику на
немачким универзитетима, а у Загребу је непожељна због не-
довољног „домољубља“. Она заступа модерно научно гледи-
ште по којем су пуризам и прескриптивизам појмови супрот-
стављени лингвистици. По њеним речима, „стандардни језик

је оно што је неутрално, уобичајено у употреби код већине људи у Хрватској и што омогућава надрегионално споразумијевање“. Насупрот томе, ауторке поменутог приручника на више места истичу да „нитко у Хрватској не зна стандардни језик и да га сви морају учити“. Оне, каже Кордићева, „желе направити илузију да се стандардни језик налази негдје изван хрватских говорника и да само оне имају спој с њим и могу га посредовати осталим смртницима“.

Многе њихове поуке засноване су на давно ишчезлим разликама, рецимо она која се могла чути и од наших језикословаца старе школе: не сме се, наводно, рећи *сиѿаѿи* кад је реч о течностима, јер „*сиѿаѿи* се може само што сипко (нпр. брашно, шећер), док се *лијева* што текуће (нпр. кава, вода)“, што би значило да није добро „Сипај ми вина у чашу“ него само „Налиј ми вина у чашу“. Или, не сме се рећи *Идем код браѿа* него *Идем к браѿу* – иако је, примећује Сњежана Кордић, „приједлог *код* потпуно уобичајен у таквим реченицама, а био је то и протеклих стољећа“.

У приказу се помињу и свемоћни лектори по јавним гласилима, језичка цензура којој није измакао ни један тако угледан лингвиста као што је Дубравко Шкиљан. Прогоне се свима познате, уобичајене речи и замењују другима, „хрватскијима“. Не сме бити *зубарка* него *зубарица* (мада се ни у Хрватској, напомиње С. Кордић, не каже *новинарица* или *уличарица*), није *радно вријеме* него *дјелатно вријеме*, није *цјеновник*, па чак ни *цјеник* како се раније говорило, него *коштѿовник*. Из ријечког „Новог листа“ Кордићева цитира чланак Нивес Опачић под насловом „Политички страх диктира језичне норме“. „Ако напишете молба, а не замолба“, каже се ту, „предмет вам неће примити. Као да је молба гора ријеч од замолбе... Мене

нитко не може увјерити да је било нужно промијенити нпр. *домаћу загађу у домаћи урадак*, нитко ми не може рећи како је *зборница* лоша ријеч те да се смије рећи само *вијећница*. Та је прича понекад ишла тако далеко да су ме неки продавачи из сусједства једном питали зашто се они више не зову *џродава-чи* а њихове муштерије *куџици*. Кад сам их питала што су они сада, одговорили су ми: *џродаваџиље* и *куџиџиље*. А све се то догађало зато што је суфикс *-џиље* проглашен хрватскијим од свих других...

За нас све ово може бити и нека утеха. Јесте да смо у лексикографији силно заостали за Хрватима, да нам недостају најосновнији једнојезични и двојезични речници, какве они имају већ поодавно. Јесте да је код нас у средствима информисања језик потпуно запуштен, да нико не води рачуна о језичкој норми. Али зато, хвала богу, немамо ни такве „саветнике“ као Хрвати, нити наши професори универзитета, кад напишу чланак за неки лист, страхују да ће им лектор изменити сваку другу реч како би је прилагодио „стандардном језику“.

РЈЕЧОПИСНИ ГРОЗНОКАЗ

Хвала анонимном читаоцу из Загреба који ми је, макар и са извесним закашњењем, послао „Фокус“, „хрватски тједник“, број од 30. септембра прошле године [2005]. На насловној страни је академик Петар Шимуновић, ономастичар и дијалектолог, кога је интервјуисао главни уредник. Тај интервју није нарочито занимљив за широку публику, ако не рачунамо питања као „Како очувати хрватски језик и заштитити га од непрестаних српских насртаја?“ или „Који је разлог сталнога инзистирања на томе да су хрватски и српски један језик?“. Десетак страница даље, међутим, наишао сам на чланак о новом хрватско–руском речнику са око 28.000 одредница, из кога се може много научити.

Сазнајемо ту да су у ново издање речника ушле многобројне речи које „раније нису биле заступљене у хрватско–руском рјечопису“. Међу њима се нарочито истичу „новотворенице“, подељене на неколико група. „Опђејезичне новотворенице“, о којима смо и ми овде нешто начули, јесу на пример *грајовољац*, *велейосланик*, *јуџиовница*, *усјјејшница* (бестселер), *бојишница* (фронт). У „војно називље“ спадају *џојништво*, *сјирељиво*, *бојник* (мајор), *бијница* (батерија), *рочник*, *скујник* – за последње две немојте ме питати шта значе. „Информатичке новотворенице“ су *сјиројевина* и *најудбина* (вероватно хардвер и софтвер), затим *јребирник*, *назначник*, *сјирежник*, *збирник*, о чијем значењу можемо само нагађати.

Лекари увек говоре да је смех здрав и користан за организам. Зато ја обавезно прочитам хумористичку рубрику у

нашим дневним листовима, али резултати су нешто слаби. Хрватске „новотворенице“ су далеко успешније. Ту су кованице Богослава Шулека и других писаца из XIX века, за које сам аутор чланка каже да су „застарјеле“, али које су свеједно ушле у нови речник: *звјездозор, добњак, млијекомјер, њибословље, ликословље, силарсѣво, иноказ, ѣрозноказ, жароѣек, ѣјевѣиѣра, скуѣиновлада, мудросборѣиѣиѣ...* (Прве две означавају телескоп односно часовник, остале су мистерија.) Данашње „ауторске новотворенице“ су *лимуника* (грејпфрут, по предлогу Стјепана Бабића), *курвовница* и *ѣиѣшаоник* (за ове две није тешко наслутити шта значе), па онда *ѣлућница, киѣућник, сликојав, ѣодслов, валоѣлов, муњко, чесѣиѣиѣник, ѣржарник, субесјѣда, круѣиѣиѣок, орјѣчје, изванак, ѣодрубак, домоѣјѣв, коѣиѣница, ѣржача* и друге. Шта значе не знамо, али нам јасно показују на шта би личио српски језик кад бисмо послушали савете наших малобројних пуриста и забранили речи страног порекла.

Додајмо да су у речник унете и „повијесне новотворенице, особито из раздобља 1941–1945“, као *хрваѣика, круѣовал, круѣовалничар, духанар, муњовоз, самовозар, уредовница* и друге. Очигледно се стални читаоци „Фокуса“ с носталгијом и нежношћу сећају хрватске државе од 1941. до 1945, па зашто онда не сачувати „повијесне“ изразе из тог срећног доба?

Најзабавнији у овом броју „Фокуса“ ипак је чланак „Одакле име Хрват?“ у рубрици „Путоситнице“, чији је аутор „Матија Покривка, хрватски сликопутописац“. Ту сазнајемо да су Хрватима име дали стари Римљани, у време кад су освајали „Лијепу нашу“. (Хрватски родољуби, баш као ни наши, не признају туђинску теорију по којој су се Словени доселили на Балкан тек у седмом веку, него кажу да су Хрвати „прастара овдашња племена“.) Бранећи се од освајача, Хрвати су „ма-

совно нападали римске војне логоре“, вичући „У рат! У рат!“, од чега је настао војнички узвик „хура“, познат и данас. По том узвику Римљани су их прозвали Хурати, а то је дало данашње Хрвати. Кристално јасно, зар не?

Истина, мало је непријатно признати да су Хрвати име добили од странаца, али аутор нас подсећа да „имена увијек даје нетко други“, па су тако и Србима Римљани дали име: назвали су их *Servi*, то јест слуге. Хрвати су, дакле, ратници, а Срби слуге. А знате ли зашто се река Сава тако зове? Матија Покривка вас подсећа да *save* (изг. сејв) на енглеском значи спасти, а Сава је за Хрвате била „ријека спаса“, јер су преко ње и Дунава могли стићи све до Црног мора и Карпата. Историчари енглеског језика, додуше, тврде да он у старом веку није ни постојао, а да је реч *save* тек у касном средњем веку стигла из француског, али маните то. Ко ме ћете веровати: неким тамо Енглезима или „хрватском сликопутописцу“?

СИРОТИ ДОКТОРИ

У медицини се обољења деле на акутна и хронична. Језичке бољке су све хроничне, и зато није трагедија што тек сад стижем да пренесем занимљиви исечак из „Слободне Далмације“ који ми је анонимна читатељка из Крагујевца послала још почетком августа. Из КБЦ-а Ријека, каже се у сплитском листу, потекао је предлог „да се све љечничке дијагнозе одскора почну писати на хрватском умјесто на латинском“, и „по свему судећи, приједлог би брзо могао бити и озаконен на државној разини“. Књижевник Ренато Баретић то је пропратио ироничним коментаром:

„Уистину – ред би био да пацијент дозна што му је и прије но што му лијечник опће праксе преведе специјалистички налаз с једног, божемопрости, мртвог језика.“ Ипак, примећује Баретић, лекари би морали у договору с језикословцима да саставе комплетну терминологију, „да све буде исто од Ребра до Дунава и Превлаке“. А пошто „и језикословци имају право на љетни предах“, Баретић је великодушно изнео свој списак предлога.

Тако би, каже он, бронхитис могао убудуће да се зове „тежедишник“, артритис „згрчник“, хемороиди „несједи“, ишијас „кичмановић“, импотенција би била „објешенство“, депресија „тонидба“, шизофренија „расцијепље“, нимфоманија „удожуђе“, фригидност „недражица“, а стрес – „напрегуља“. Анемија, с обзиром на недостатак гвожђа у крви, могла би се звати „бежељезје“, Паркинсонова болест би се похрватила у „Тре-сић-Павичићеву болест“ (свакако не по књижевнику и полити-

чару Анти Тресићу-Павичићу, него по рукама, ногама и глави које се *шресу*), а Алцхајмерова болест би лепше звучала под називом „Губишићева болест“.

Вреди навести и следећи податак: „Др Жељко Рајнер, равнатељ загребачкога КБЦ-а и један међу заговорницима ријечке иницијативе, изјавио је прошлог тједна за новине како се он, као бивши ђак класичне гимназије, често згража над погрешном упорабом везника у латинским дијагнозама својих колега.“ Баретић на то примећује: „Сироти доктор још ни не слути што га све, класичара, тек чека с хрватским везницима, падежима, приједлозима, прилозима, прилошким ознакама и иним страхотним изазовима за које се, зла не слутећи, залаже! У земљи гдје се властитим језиком осредње службе чак и они који живе од писања и говорења на њему, доиста је преоптимистично очекивати натпросјечну писменост од људи који су се годинама специјализирали за нешто сасвим десето...“

Занимљиво би било чути шта о ријечком предлогу мисле наши лекари. Латински називи болести, наравно, нису смишљени зато да би се пацијент задивио ученошћу, него што је то једина прецизна и међународно разумљива терминологија која омогућава да се јасно разликује једна дијагноза од друге. На исти начин, још од Карла Линеа у XVIII веку, у зоологији и ботаници усвојена је латинска двочлана номенклатура. Она је неопходна, јер домаћи називи као „куна“, „орао“ или „детелина“ по правилу обухватају по двадесетак разних врста, а оне се могу разграничити једино употребом латинских назива. Тачно именовање у науци је далеко важније него брига о „чистоти“ језика.

Постоји, уосталом, цео низ обољења и симптома које се данас и у свакодневном говору, а не само међу лекарима, озна-

чавају латинским односно грчким називима: астма, дизентерија, екцем, ишијас, конјунктивитис, леукемија, лумбаго, рачитис, сифилис, тетанус, трахом, херпес, целулитис, гангрена, декубитус, инфаркт, спондилоза, тромбоза... Њихово превођење на „чисти народни језик“, у хрватском као и у српском, могло би само да унесе забуну. Ако убудуће хрватски пацијенти, по сили закона, буду добијали налазе с дијагнозама у стилу „овапњење стијенки жила куцавица“, мораће сваки пут да потраже још по једног лекара да им то преведе на грчко, али сви-ма знано – *артериосклероза*.

Што се тиче др Рајнерове замерке колегама (у којој је вероватно мислио на латинске предлоге и падеже, а не на ве-знике) и Баретићевог упозорења „сиротом доктору“, обоје би могло да важи и код нас. Наши лекари такође често греше у латинској ортографији и граматичи, али, за утеху, видимо да Србија није једина земља у којој се „властитим језиком осред-ње служе чак и они који живе од писања и говорења на њему“.

ВЕЛЕЗГОДИТЊАК

Основан средином прошлог века, загребачки часопис „Језик“ био је за Хрватску оно што је Белићев „Наш језик“ био за Србију. Током година у њему је објављено доста значајних радова које су користили и цитирали, између осталих, и београдски лингвисти. После распада државе и српскохрватског језика нисам више имао прилике да пратим шта се пише у „Језику“. Сада опет нешто сазнајем о њему захваљујући Интернету, односно читаоцу Ратку Станићу, који је на сајту „Вјесника“ пронашао и послао ми чланак под насловом „За најбољу хрватску ријеч новчана награда“.

У чланку се каже да је уредништво „Језика“ објавило „најтежај за најбољу нову хрватску ријеч“, то јест ону која „до сада није забиљежена ни у једном хрватском рјечнику“. За три најбоље речи доделиће се награде од 2.000, 1.500 односно 1.000 куна. Главна уредница „Језика“, Санда Хам, рекла је новинарки „Вјесника“ да предност на конкурсима имају замене за англицизме. „Хрватском ријечју можемо рећи све што и англизмом, па чак и боље и једноставније“, изјављује Санда Хам и додаје да је главни циљ конкурса „створити такво озрачје које ће ослободити рјечотворбене способности које су у сваком од нас“.

Овакве идеје сигурно ће се допасти оној читатељки НИН-а из Канаде која ми је у претпрошлом броју, у писму уредништву, замерила што само „устоставља[м] дијагнозу“ језичке англломаније а „не преписује[м] никакав лек“. Невоља је што „рјечотворбене способности“ код нас сигурно нису